

УДК 130. 2:140. 8

Максим Карповець

МОДУСИ ЛЮДСЬКОГО ТІЛА У СВІТІ МІСТА

У статті аналізуються модуси людського тіла у міській культурі. З'ясовується, що основними модусами є тіло городянина (своє тіло), фланера (проміжне тіло) і туриста (чуже тіло), які утворюють сукупну тілесну карту міста.

Ключові слова: модуси тіла, фланер, турист, городянин, тіло міста.

Карповець М. Модусы человеческого тела в мире города

В статье анализируются модусы человеческого тела в городской культуре. Делается вывод, что основными модусами есть тело горожанина (свое тело), фланера (промежуточное тело) и туриста (чужое тело), которые образуют совокупную телесную карту города.

Ключевые слова: модусы тела, фланер, турист, горожанин, тело города.

Karpovets M. The modes of the human body in the urban world

The paper analyzes the modes of the human body in urban culture. It is concluded that the main modes are the citizen body (own body), the flaneur (middleware body) and the tourist (alien body), which form the total bodily map of the city.

Keywords: modes of the body, flaneur, tourist, citizen, the body of the city.

В антропології міста важливо проаналізувати декілька стратегій людського тіла, які стосуються не тільки просторового переміщення, але й образної та символічної репрезентації в культурі, бо часто текст може “сказати” про людину більше, аніж життя. Як зазначав Марк Оже, “місто – романне... Місто існує завдяки сфері уявного, яка у ньому породжується і до нього повертається, тій самій сфері, яка ним спонукається до життя і яка дає йому нове життя” [6]. Однак у перспективі філософсько-антропологічного осмислення стратегій тіла у місті можливі два шляхи: власне *теоретичний*, який конструює збірну модель тіла у дискурсі певної гуманітарної традиції (наприклад,

феноменальне, семіотичне, структурне тіло), що вбирає будь-які вираження тіла у місті; *практичний*, який не втрачає своєї рефлексивності, але зосереджуються на культурних практиках тіла (туристичне тіло, фланерування, робоче тіло тощо), які можуть аналізуватись під різним кутом.

Так чи інакше, людське тіло конструює певну кількість культурних практик, які неможливо проігнорувати в контексті антропології і філософії міста. Справді, “важко собі уявити хоч якісь людські контакти, які явно (чи неявно) не моделюють властивості і можливості людської тілесності, тобто не ґрунтувалися б на первинному смисловому (не пійманому рефлексією, але наявному у перцептивному досвіді) контакті зі світом, сприйняттям його як природного середовища існування” [4, с. 87]. Тіло у феноменологічній традиції постає як дорефлексивна реальність, однак навряд чи можна впіймати її, зафіксувати чи осмислити, оскільки сам аналіз під час накладання раціональних конструкцій відводить від спроби “дістатись” до *первинної* сутності речей. Однак цілком можливо зафіксувати його вираження у світі міста – тілесні дискурсивні практики, які з часом для городянина стають не менш природними, аніж будь-які біологічні процеси.

Міське середовище постає не тільки як фізичний субстрат, але й антропологічний, тобто людина обживає місто відповідно до своїх запитів, у тому числі і тілесних. Виникає питання: яким чином відбувається обживання міста відповідно до людської тілесності? Практично всі просторові зв’язки спрямовані до людського тіла – починаючи від метрополітену і закінчуючи правилами утворення черги до маршруток, а тому цілком має рацію Моріс Мерло-Понті, що “в той час як з мого боку являвся шар тілесного буття, в який загрузає моє бачення, з боку речей маємо розгалуження безлічі перспектив” [5, с. 75]. Варіативність людських тіл утворюють дискурс міської культури, яка речами і знаками, своєю чергою, вплетена в тілесність, постає її невід’ємним компонентом. Індивідуальні тіла утворюють “тілесну мапу” (за визначенням Валерії Подороги) у місті, що містить потенціал картографії та ідентифікації не менше, аніж певні топографічні елементи. Так, за одягом, кольором шкіри і способом поведінки можна розпізнати район чи квартал міста на мікрорівні, а на макрорівні – специфічні особливості городянина.

Тіло в місті слугує носієм досвіду світу, який дозволяє вибудовувати й артикулювати світ міста відповідно до власного образу. Так, “відношення між речами і моїм тілом на диво незвичайне: саме за-

вдяки йому я інколи залишаюся у стані видимості, а інколи доходжу до самих речей” [5, с. 14]. Доступ до “самих речей” є доказом особливого відношення людського і міського, яке легітимізується в людське світобачення, що включає в себе як емпіричний досвід суб’єкта, так і його концептуалізацію в межах світу міста. Під концептуалізацією мається на увазі як соціалізація суб’єкта в місті, так і сукупність легітимних культурних практик у ньому, які внаслідок ритуалізації переростають у традицію урбаністичної культури. Загалом, “те, що ми завжди кажемо і що робимо, передбачає контакт зі світом, який, правда, відкривається тільки в обмежених перспективах і горизонтах. Світ є неготовим, наш досвід – незавершеним. Повна визначеність суперечила б законам досвіду” [1, с. 28]. Тому тілесність є частиною антропологічної відкритості до світу, а відтак – володіє конфігуративністю та інваріантністю у міській реальності.

Перед тим як розглянути модуси тіла у місті, потрібно уточнити, що поняття “модуси” у соціальному бутті є штучною конструкцією, яка дозволяє розглянути різні прояви тіла у спільній міській перспективі. Розділення є штучним тому, що людська тілесність існує як комплекс модусів у міській реальності, які так швидко змінюються і видозмінюються (перехід з метро у пішохідну зону, із неї на територію кафе чи у торговий центр – все це продукує низку тілесних практик), що марною видається спроба зафіксувати їх окремо. Втім попередньо йшлося більше про соціальний дискурс тілесності, який справді щоразу набуває різного вираження, але також існує культурно-онтологічний, який містить модуси тілесного буття у місті у більш-менш незмінному стані. Серед них можна виокремити тілесну тріаду: *тіло городянина* (своє тіло), *фланера* (проміжне тіло) і *туриста* (чуже тіло). Модуси тіла мають свої маршрути, обжиті простори, час, різні погляди на одні й ті самі пейзажі.

Тіло городянина репрезентує онтологічну приналежність до світу міста, знання про його структуру і цінності. У бінарній опозиції свій / чужий городянин займає позицію свого, тобто повноцінного суб’єкта колективу. Із одного боку, городянин не потребує додаткової символічної артикуляції – він самодостатній у своїй тілесності й органічно вписаний у міський ландшафт, а тому відкрито або завуальовано виражає антипатію до інших людей, місць, традицій. З іншого боку, городянина важко не помітити. Зіммель пише не тільки про неприязнь до інших тіл (відповідно, туриста і фланера), а й також про неприязнь до інших городян свого ж міста, тобто негативна настанова городя-

нина до “не-свого” настільки емоційно глибока, що в кінцевому разі обертається проти нього, а тому “внутрішні стосунки жителів великих міст один до одного формально характеризується замкнутістю, відособленістю” [13]. Дотик до тіла, який має визначально онтологічне значення для Моріса Мерло-Понті, може обернутись трагедією міжособистісного спілкування, неприязню і повною негачією. Тілесна напруга імпліцитно наявна у повсякденному житті городян, яка нагадує Мішелю де Серто всесвіт, який щомиті може вибухнути. Безіменний перехожий – ідеальний городянин, який проживає повсякденність і водночас створює незліченні дискурсивні ходи [10, р. 92].

Сприйняття і ставлення до світу міста городянином ґрунтоване на раціональних і логічних стратегіях, а тому його тіло впевнене у рухах і цілях. Як писав Зіммель, “типовий мешканець великого міста, що має, звичайно, тисячі модифікацій, створює собі самозахист проти загрозливих його існуванню течій і протиріч зовнішнього середовища: він реагує на них не почуттям, а переважно розумом, якому розвинена свідомість надала гегемонію у духовному житті” [13]. Виважена раціональність пояснює феномен поспіху і ціленаправленості дій городян, позбавляючи простір ірраціональності та випадковості. Зрештою, будь-які вливання хаосу городянин прагне вирішити миттєво, звертаючись або до власного досвіду, або до ресурсів міста. Однак “городянин, який амбівалентно ставиться до світу і довколишніх, платить за занурення у різноманітність життя високу ціну: він не бачить людей у їх унікальності, він орієнтується серед них, підрозділяючи всіх сторонніх на типи” [7, с. 57]. Зрештою, ритм міста позбавляє людину чуттєвості та емоційності, наділяючи її захистом від швидкоплинності подій: “Мабуть, немає іншого такого явища духовного життя, що було б так безумовно властиве великому місту, як байдужість. Воно є наслідком подразнень нервів, швидкозмінних у своїй протилежності, що тісно сплітаються, і що, на нашу думку, призводить у великих містах до розвитку інтелектуальності” [13]. Тому байдужість як атрибут тіла городянина не є вираженням їх абсолютної незацікавленості у світі, а є формою самозахисту від швидкого ритму міста.

Пороговим тілом, вживаючи термін Валерія Подороги, городянина у часткових випадках, є тіло емігранта, яке характеризується тимчасовим буттям у темпоральному вимірі та прагненням до вкорінення у просторовому. Ідентичність емігранта викликає завжди підозру, бо вони “прийшли з іншого місця – прийшли ні “звідти”, ні “звідси”, і віднині прагнуть бути одночасно “всередині” і “зовні” ситуації і, зре-

штою, жити на перетині історії та спогадів, переживаючи їх, щоб потім перекласти на нові, більш екстенсивні улаштування вздовж перехідних маршрутів... це завжди драма постороннього” [9, р. 4], який прагне асимілюватись у світ міста. Перехідна “порогова” буттєва ситуація дотична більше до екзистенції фланера, аніж городянина, попри інтенцію емігранта до функціонування повноцінним життям міщанина.

Тіло фланера є проміжним між туристом і городянином, чужим і своїм, оскільки це завжди перехідна зона, де фланер апробує різні способи “приручення” міста і його структур. Так, “приручення” міського простору, вкорінення у ньому власної історії передбачає інтерпретацію просторової організації і відношень, що розгортаються у міських просторах” [2, с. 61]. Звідси основним екзистенціальним налаштуванням у фланера є його відкритість до активної інтерпретації світу міста, готовність до повного його переосмислення і переоцінки. По суті, практика фланерування – це спосіб чужого бути своїм, а свого бути чужим; спроба зайняти дистанцію щодо міста і людей, “погляд з боку” на усталений історико-культурний контекст. Про маркування простору міста людським тілом згадує Мішель де Серто: “Все починається із кроків. Їх чисельність не складається в чіткі ряди. Вони не піддаються статистиці – у кожного свій голос, кожен відчувається і спрямовується в рух по-своєму. Їх галаслива маса – колекція незліченних індивідуальностей. Завдяки крокам точки дотикаються і простори набувають плоти. По суті, рух пішоходів утворює одну із тих “реальних систем”, із яких складається місто” [10, с. 91]. Однак коли пішоходи, серед яких більшість складають городяни, чітко означають і знають рух, то для тіла фланера критерій невизначеності і незнання карти є домінантним. Мішель де Серто використовує поняття “тактики” для пояснення тілесних напрямів у місті, завдяки яким “люди прокладають собі шлях від однієї точки міста до іншої, вони створюють особисті маршрути, наповнені смислом” [10, р. 92].

Вальтер Беньямін виокремлює дискурс фланерування як єдиний спосіб істинного пізнання міста. Аналізуючи поезію Бодлера, де повною мірою проявляється фланерування Парижем, Беньямін відзначає особливу здатність фланера помічати приховані від звичного ока простори міста. У Джеймса Джойса можна зустріти відрефлексофану у тексті ідею Беньяміна: “Він перейшов на сонячну сторону, оминаючи відкритий люк погребу в 75 домі... Відчуваєш себе молодшим. Де-небудь на сході, ось таким ранком, кинутись в дорогу на зорі... Бродиш вулицями під навісом... тиняєшся цілий день. Можеш зустрі-

ти пару грабіжників. Ну і що, зустрінеш” [12, р. 73]. Буття фланера переповнене враженнями та емоціями, а тому в ньому більше ірраціонального, випадкового та сюрреального, аніж логічного. Справді, “Фланер, для якого місто є рідним і все-таки екзотичним, “далекий від захопленого імпресіонізму”, властивого чужинцеві. Натомість кожний закуток урбаністичного лабіринту стає немов гілозоїстичним чи бодай спіритуалістичним: за твердими перепонами стін, за плануванням вулиць та мовчанкою інтер’єрів приховується ніби жива, – хоч і несвідома, – рука. За кожним locus’ом завдяки горизонтові пам’яті, що з ним поєднаний, – свій *genius*” [3]. Протилежної, більш критичної точки зору дотримується Найджел Тріфт, який відкидає архетипність прогулянки для фланера, змінюючи фокус аналізу на зв’язок людина-машина [14, р. 75-88]. Проте переплетення машини і людського тіла більш суттєве для городянина, якому мобільність відіграє першопочаткове значення. Крім того, для фланерування машина заважатиме, оскільки обмежує поле зору і спосіб пізнання міста.

Для фланера важливим є момент пограничних ситуацій і крайностей. У такому разі богемний спосіб життя збігається із “надривною ситуацією” в бутті. Судячи із ранніх досліджень Люїса Вірта, сама “урбанізація більше не означає тільки процес, завдяки якому люди зацікавлені в об’єднанні у системі міста”. Саме в цій пограничності і фрагментарності місто починає сприйматись по-особливому, являючи і проявляючи свою сутність. Однак основне ж питання полягає у тому, який критерій істинності міста? Звідки фланеру знати, що місто показало свою сутність? Таке пізнання світу міста межує із містичним досвідом, де власні ірраціональні пориви більше значать аніж зовнішні раціональні чи логічні чинники. Тому фланер є завжди чимось проміжним – між своїм і чужим, логічним і алогічним, минулим і майбутнім. Про це влучно пише Зигмунд Бауман: “Здається, у Нові часи всі нитки життя зустрілися і сплелися у проведенні часу і життєвому досвіді фланера: пофланерувати – все одно, що сходити в театр, побути серед посторонніх і бути постороннім для них (бути в натовпі, але не належати йому), сприймати цих чужих людей як “поверхні”, так, як ніби-то “видимістю” вичерпується їх “сутність”, і додатково до цього бачити і знати їх швидкоплинно” [8, р. 26].

Модус тілесного буття фланера у певних параметрах подібний до тіла *бездомного*. Останній не тільки не має сталого прихистку у місті (а тому вкорінення у світ), але теж займає пограничну ситуацію. Для городянина бездомний є невидимим простором, позбавленим особис-

тісного і смислового начала. У той же час буття бездомного викликає тривогу у тілесності городян, оскільки воно містить у собі хаотичність і непередбачуваність. Втім, коли тіло фланера націлене на пізнання міста, то для бездомного воно є непотрібним процесом, а у “приблудного нема дорожньої карти, оскільки його маршрут складається із шматочків, кожного разу по клаптику” [8, р. 28]. Бездомне тіло є безособистісним тілом, яке хоч і складає частину ідентичності міста, але воно не керується креативним і діяльнісним принципом буття.

Своєю чергою, туристичне тіло – це завжди тіло Іншого у місті, а тому існує несвідома пересторога і тривога щодо туристичного тіла, хоч без нього жодне місто неможливе. Городяни розуміють цю культурну необхідність приймати туриста, але також зневажають туриста як того, що не може принципово зрозуміти складність буття корінного жителя міста (хоча кожен турист – це завжди житель з іншого міста). Така амбівалентність чітко простежується із нижченаведеного опису Лондона: “Це було місто, де древнє і незграбно нове витісняють один одного – не нагло, але без будь-якої поваги. Це місто магазинів і офісів, ресторанів і будинків для престарілих, парків і церков, пам’ятників, які ніхто не помічає, і пальців, зовсім не схожих на палаци... Шумний, брудний, радісний, тривожний, який *живе* туризмом і *зневажає* туристів” [11, р. 8]. Погляд туриста на місто є тим фокусом і світоглядом, який принципово не наявний у можливостях городян, які завжди є заручниками свого міста і носіями його кодів. Тіло туриста маркує світ міста таким чином, що позбавляє його певної таємниці, бо турист змушений відзначити і означити для себе карту.

Попри те, що тіло туриста є невід’ємною частиною буття міста, і городяни, розуміючи це, тимчасово приймають туристів у свій світ, кожен із них є більшою мірою один для одного чужим. Загалом, “історично чужаками були купці, ставлення яких до місцевих жителів було лише прагматично-інструментальним: “Куплять чи не куплять?” Чужаку не потрібна була їх близькість, крім, можливо, тієї, що продавалась: він надто цінував свою незалежність від них. Проте на відміну від мандрівника, який сьогодні тут, а завтра там, чужак сьогодні приходить, а завтра лишається... Його близькість завжди часова, без якихось гарантій на майбутнє... Дистанція, стриманість і анонімність – якості, що притаманні чужаку, – одночасно” [7, с. 56-57]. Хоча конструктивна програма діяльності городян повинна ґрунтуватись на діалогічній установці до туристів як до інших, а не чужих.

Спільним модусом існування як городянина, так і туриста є *рух* у

просторі і часі. В обох він чітко прописаний, але у городянина до буденних ритуалізованих практик у просторі, коли у туриста – до проєкцій у часі, де смислове значення відіграють не тільки місця, але й час переживання. Для туриста “ціллю є нове переживання; турист свідомо і систематично шукає пригод, нових, несхожих на попередні переживання, оскільки радості від знайомих пейзажів ввійшли у звичку і не приносять радості” [8, р. 29]. Тому враження від міста у туриста часті, але не глибокі (зрештою, пильне розуміння і не потрібне йому), натомість тіло городянина максимально віддаляється від вражень, надаючи урбаністичному ландшафту функцію фону.

Таким чином, функціональний аспект тілесності у світі міста продукує низку специфічних модусів тіла, які у свій спосіб позначають, прочитують і концептуалізують світ. Пануючими модусами тіла є тіло городянина (своє тіло), фланера (проміжне тіло) і туриста (чуже тіло). Буття городянина володіє раціональними, логічними і чітко прописаними схемами тілесного буття, де випадковість та емоційність переносяться на периферію. В основі тілесних практик городянина окреслені буденні маршрути, де байдужість до інших є захисною реакцією від перевантаження ритмом міста. Протилежним модусом є тіло фланера, яке позначає місто згідно з внутрішньою індивідуально-особистісною схемою, де відчуття та асоціації відіграють вагоміше значення, аніж культурна традиція чи історія. Практики фланерування постають як дистанція щодо міста і людей, “погляд з боку” на усталений урбаністичний ландшафт, а відтак – це буття на межі свого і чужого, видимого і невидимого. Натомість тіло туриста маркує світ міста таким чином, що позбавляє його таємниці, бо турист змушений відзначити й означити для себе карту, тому пізнання міста туристом позбавлене смислової глибини і має завжди поверхневий характер. Тілесне буття туриста занурене у минуле, а тому біографія та ідентичність міста для нього відіграє першочергове значення. Крім цих основних модусів тіла можна виокремити проміжні, як-от емігранта чи бездомного, однак вони не настільки культурно та антропологічно оформлені, як тіло городянина, фланера і туриста. Попри семантичну відмінність, різні модуси тіла утворюють сукупну тілесну карту міста, залишаючи на ній свої характерні сліди.

Література:

1. Вальденфельс Б. Вступ до феноменології / Б. Вальденфельс. – К. : Альтерпрес, 2002. – 176 с.

2. Запорожец О., Лавриненц Е. Хореография беспокойства в транзитных местах / О. Запорожец, Е. Лавриненц // Визуальная антропология: городские карты памяти. – М. : Вариант, ЦСПГИ, 2009. – С. 45-67.
3. Єрмоленко В. Персонажі Вальтера Бенґяміна / В. Єрмоленко. – Режим доступу: <https://vpered.wordpress.com/2010/12/30/ermolenko-benjamin/>. – Назва з екрана.
4. Козловский В. П. Пространство и время культуры: деятельность, бытие, телесность / В. П. Козловский // Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода). – К. : Наукова думка, 1991. – С. 59-91.
5. Мерло-Понті М. Видиме і невидиме: з робочими нотатками / М. Мерло-Понті. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2003. – 268 с.
6. Оже М. От города воображаемого к городу-фигции / М. Оже // Художественный журнал. – № 24. – 1999. – Режим доступу: <http://www.guelman.ru/xz/362/xx24/x2402.htm> – Назва з екрана.
7. Трубина Е. Город в теории: опыты осмысления пространства / Е. Трубина. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 520 с.
8. Bauman Z. From Pilgrim to Tourist or a Short History of Identity / Z. Bauman // Questions of Cultural Identity (Eds. S. Hall, P. Du Gay). – L. : SAGE, 1996. – P. 18-36.
9. Chambers I. Migrancy, culture, identity / I. Chambers. – NY: Routledge, 1994. – 176 p.
10. Certeau M. De. The Practice of Everyday Life / M. De Certeau. – Berkeley: University of California Press, 1984. – 229 p.
11. Gaiman N. Neverwhere / N. Gaiman. – NY: Harper Perennial, 2003. – 400 p.
12. Joyce J. Ulysses / J. Joyce. – NY: Modern Library, 1992. – 816 p.
13. Simmel G. The Metropolis and Mental Life / G. Simmel. – Режим доступу. – http://www.blackwellpublishing.com/content/BPL/Images/Content_store/Sample_chapter/0631225137/Bridge.pdf. – Назва з екрану.
14. Thrift N. Non-Representational Theory: Space, Politics, Affect / N. Thrift. – Oxon: Routledge, 2008. – 336 p.